

Пантелеймон Куліш:
Листи до
М.Д.Білозерського /
Львівське відділення
Інституту літератури ім.
Т.Г.Шевченка НАН України;
Упор., вст. ст. і коментарі
О.Федорука. - Львів; Нью-
Йорк: вид-во М.П.Коць,
1997. - 220 с.

У збірнику публікуються листи видатного письменника, історика, критика й громадського діяча П.Куліша до М.Д.Білозерського (1800–1879), поміщика Борзенського повіту Чернігівської губернії, приятеля М.В.Гоголя, двоюрідного брата Кулішевої дружини – письменниці Ганни Барвінок. Листи, що охоплюють період від 1842 по 1869 рр., містять великий матеріал, важливий для вивчення суспільних і літературних процесів ХІХ ст., у яких П.Куліш брав активну участь. Вони й є першорядним джерелом до пізнання творчості самого письменника. У книжці зібрано всі відомі листи П.Куліша до адресата. Подаються вони за автографами. Більшість публікується вперше.

Приурочене до сотих роковин від дня смерті Куліша, видання стане чудовим подарунком для наукових працівників–філологів, істориків, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться літературою та історією рідного краю. Книгу можна придбати післяплатою, замовивши за адресою: 290006, Львів–6, а/с 11062. Ціна 4 грн. 50 коп.

О.П.Рєнт, О.Є.Лисенко. Українська національна ідея і християнство. - К., 1997. - 124 с.

*«Свою Україну любіть,
 Любіть її... во время люте,
 Востанню, тяжкую мінуту
 За неї Господа моліть!»*

Т.Шевченко

Книга висвітлює роль релігійного чинника в національному творенні, духовності українців у їх змаганнях за свою суверенну державу. Ця маловивчена проблема зі сфери дотичності та взаємодії релігійного й національного аналізується в рецензованій праці не тільки на рівні суспільної свідомості, а й з погляду реальних історичних подій.

У семи розділах послідовно, вичленовуючи головне, простежуються взаємовпливи релігійного та національного в процесі етногенезу, визрівання української ідеї та боротьба за її реалізацію. Цілком закономірно, що в передньому слові автори аналізують високі постулати християнства як форми світогляду й способу дії, специфічного вияву духовного життя, пов'язаного з феноменом віри, що відноситься до сфери ірраціонального.

Релігійний світогляд і практика активно впливають на політичні, етичні, соціально-економічні, культурні процеси, на розвиток суспільства.

У першому розділі книги розглядається місце релігійного чинника у формуванні української нації. Християнство в найкритичніші періоди його історії зуміло відіграти інтегруючу роль. До ХVІІ ст. православна, пізніше греко-католицька церква були єдиною стримуючою силою, що протистояла політичній окупації. Переяславська угода, перехід Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріархату (1686) практично звели нанівець етнотворчу роль українського православ'я, тоді як до укладання Берестейської унії (1596) відбувалося ототожнення етнічного та релігійного на рівні одночасно побутової релігійної свідомості й офіційного богослов'я. Русифікаторська політика самодержавства, насаджуваний Руською церквою цезаропапізм, а також поява Української греко-католицької (уніатської) церкви змінили ситуацію. Віруючі–уніати почали усвідомлювати свою національну окремішність, і впродовж двох століть УГКЦ відіграла роль генератора національної

свідомості, провідника й носія української ідеї. Наявність альтернативної конфесії дала змогу народові України зберегти свою етнічну самобутність, устояти під тиском зовнішніх деструктивних сил.

Історики, соціологи, етнографи, богослови по-різному оцінюють роль релігії в українському націогенезі. Автори переконливо доводять, що релігія та церква за княжих часів, за польсько-австрійського володарювання, радянського режиму ставали елементами, складовими об'єктами й визвольного процесів.

Не вступаючи в дискусію про доцільність та критерії при визначенні функції релігії як основного чинника консолідації, відзначимо тільки незаперечну взаємоперехресність і взаємозначущість релігійної та національної сфер у їх багатоманітних виявах і наслідках.

Віра, релігійний досвід та практика, відзначають автори в другому розділі «Релігійна складова української ментальності», відчутно вплинули на формування колективної національної психології українців.

Споріднені поняття «українська ідея» та «українська мрія», що народилися за умов нашого націотворення, супроводжувалися спробами визначити основні напрями етносоціального й політичного розвитку українства, усвідомити його місце й роль в європейсько-азіатській спільності, сформулювати теоретичні засади та орієнтири боротьби за національну самодостатність, суверенність, оформлену в незалежну державу.

Українська ідея (про це йдеться в третьому розділі книги) – це відбиток свідомості, комплексу почуттів, соціально-філософських побудов. Вона відображає прагнення народу досягнути свою місію – стати самовладним рушієм історичного поступу. Автори аналізують ставлення Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, видатних соціологів, учених, політиків до розуміння ними «фактично національної віри», її животворного впливу на поширення та втілення національної ідеї. Залучаючи до дослідження численні праці, що вийшли з-під пера М.Грушевського, В.Винниченка, В.Липинського, вони висловлюють слушні думки щодо моральної функції релігії в державотворенні.

Досліджуються й такі важливі питання, як проблема церкви в теорії націоналізму та релігійні елементи в програмних документах ОУН–УПА. Характеризуючи український націоналізм, що як духовний і політичний рух оформився на початку ХХ ст., автори звертаються до праць його родоначальників, документів його предтечі – «Братства Тарасівців» (І.Липа, М.Міхновський, М. Коцюбинський, Б.Грінченко, М.Вороний), до аналізу світоглядних принципів націоналізму, покладених в організаційно-ідеологічний фундамент ОУН, утворену 1929 р. Розвиток націоналістичної ідеології в той час, наголошують дослідники, був пов'язаний не стільки з діяльністю гуртків і партій, скільки з кабінетною

думкою таких яскравих особистостей, як С.Рудницький, Д.Донцов та ін. Як світоглядно-доктринальна система націоналізм був неоднорідним за соціальними, політичними, релігійними ознаками. Розглядається його досить широкий спектр, що вмістив безкомпромісних послідовників Донцова, групи гетьманців-самостійників і тих, хто еволюціонував пізніше в соціал-демократів, «націонал-комуністів», марксистів тощо. Отже, націоналізм у його різних модифікаціях не відкидав релігійний чинник у національній справі, а своєрідно визначав його роль і місце. Читачам пропонується самими додумати, чому так сталося.

Розглядаючи програмні документи ОУН-УПА в ракурсі наявності в них релігійних елементів, Реєнт та Лисенко підкреслюють, що годі й шукати там спільного знаменника для всіх течій націоналізму і членів ОУН у їх ставленні до релігії. Ідеологія та практика ОУН-УПА за умов, в яких вони опинялись і діяли, вимагала від їх членів, «об'єднаних фанатизмом боротьби за одну віру-ідею», без огляду на постулати церкви, вершити накази командирів в ім'я державності, віри, свободи. У цитованих документах ОУН, УПА, УГВР післявоєнного періоду увага на релігійному питанні не акцентується. Тільки окремі провідники націоналізму, підносячися над інтересами різних релігійних течій, виявляли розуміння справжнього, неполітизованого, духовного значення християнства для соборності українського народу, національного державотворення.

Питання про участь Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) у державотворчих процесах (розділ шостий) автори починають досліджувати з витоків її появи, зосереджуючись на проблемах національної церкви за часів Гетьманату та Директорії УНР, коли остання прийняла декрет про автокефалію УПЦ, а релігійне питання перейшло до компетенції Всеукраїнської церковної ради. Закон «Про віру» не тільки юридично закріпив автокефалію УПЦ, а й декларував виняткове становище православ'я у державі. Аналіз політики більшовиків в Україні після встановлення ними влади дає можливість усвідомити, чому «войовничі матеріалісти» змушені були попервах підтримувати автокефалію УПЦ, щоб, виявивши священників, які прагнули до самостійності України, знищити їх¹.

Складною була доля УАПЦ на теренах

¹Перед тим, у 1921 р., було створено Всеукраїнську православну церковну раду (ВПЦР), відбулися 1-й та 2-й Всеукраїнські собори православної церкви, висвячено на її митрополита Василя Липківського єпископів. Авторка, розрахована на те, що «обновленська» Українська православна автокефальна церква (УПАЦ), створена ДПЦ, допоможе розв'язати УАПЦ, закінчилася поразкою. У 1934 р. вона була ліквідована, а пізніше її керівництво майже повністю було репресоване. В січні 1930 р. «надзвичайний собор» (скликаний за ініціативою органів безпеки), «підбивши підсумки діяльності» УАПЦ за 10 років, вислав її «контрреволюційною організацією». Це призвело до її кінця.

Польщі, що відійшли до неї за Ризьким договором 1921 р. Це п'ятимільйонне православне населення становило 65% усіх православних Польщі. Українське православ'я опинилося між двох вогнів, але УАПЦ залишалась оплотом боротьби за денационалізацію українців. Архієпископ Холмщини І.Огієнко (Іларіон) з цього приводу зазначив, що служителі української церкви «були провідниками свого народу не тільки духовними, але й національними»... «Хто не міцний національно, той не міцний і в вірі», – наголошував він¹.

Діяння УПЦ в роки війни – це відновлення 1942 р. автокефалії українського православ'я, визнання наступництва та органічного зв'язку з УПЦ В.Липківського, таємне висвячення єпископів, зокрема Мстислава (С.Скрипника). Співпраця з тоталітарними (сталінським та гітлерівським) режимами не гарантувала, за висновком авторів, вільного розвитку церкви за відсутності української держави, що могло б забезпечувати справжню її недоторканість та автокефалію.

Детально розглядається постать митрополита А.Шептицького. Це була людина надзвичайної внутрішньої сили і високих моральних переконань. Церковне життя завдяки йому (з 1900 р.) набуло виразно благодійного й просвітницького напрямку. Один тільки побіжний перелік зробленого церквою на початку століття вражає масштабом: створено українську лікарню у Львові, науковий інститут (об'єднаний із богословською академією), академічний будинок для українських студентів 1 млн. доларів виділено після першої світової війни на облаштування сиротинців, 2 млн. крон – на обладнання національного музею. Відкриті церквою семінарії у Перемишлі та Станіславі мали сприяти організації духовного життя молоді. А.Шептицький благословив створення військового формування – Українських січових стрільців. Митрополит був взірцем для віруючих.

У 20 – 30-ті роки вплив уніатської церкви на громадське життя став особливо відчутним. Священослужителі відігравали помітну роль у діяльності товариств «Просвіта», «Рідна школа», молодіжних організацій «Сокіл», «Пласт», «Січ», «Луг», «Каменярі», «Орли – КАУМ» тощо. Численною стала громада віруючих, які відвідували (поза межами радянської України) 4440 церков. У двох духовних семінаріях навчалось 540 студентів богослов'я. Видавалось 38 часописів.

Сучасний стан релігійного життя в Україні, вважають автори, загострення міжконфесійної ситуації спонукають до ретельного вивчення історії взаємин церкви й держави. Без врахування уроків минулого важко вирішувати релігійні проблеми – і сьогоднішні, і завтрашні.

¹Україна. Автокефальна церква. Історичний нарис про церковний розкол на Україні. – Свято-Успен. – Почаїв павра. 1995 – С.9.

Написана на значному фактичному матеріалі книга є спробою розглянути стан релігійного життя в Україні в ретроспекції, а також знадобиться всім, хто цікавиться особливостями його перебігу в минулому.

*Ярослава Іщенко,
аспірантка Інституту історії
України НАН України*